

Kósa László

Évekig elnököltem egyetemi felvételi vizsgákon. Nem egyszer föltettük a kérdést a jelentkezőknek, miért választották a történelem szakot. Leggyakrabban azt felelték, mert érdekli őket a történelem. Az érdeklődést kiváltó okok tudakolására azonban bizonytalanabb és vegyesebb válaszok érkeztek, regényektől tudományos-népszerűsítő munkákon át egészen különböző szintű és tárgyú olvasmányélményekre hivatkoztak. A tartalmatlan feleleteket hallva, elgondolkodtam és leintettem magamban az elégedetlen tanárt. Önkritikusan be kellett látnom, hogy ugyanazon életkorban talán én sem tudtam volna okosabbat mondani, akkor miért csóváltnám a fejem.

Először csakugyan arra emlékszem, hogy mióta valamilyen fokon fölfogtam, hogy az idő megállíthatatlan múlásával estére már a reggeli események is „történelemmé” válnak, hát még mennyire a sok évvel korábbiak, mindig vonzott, nagyon érdekelt a történelem. Azonban sok évnek kellett eltelnie, sok ismeretnek kellett fölhalmozódnia, hogy a „miért érdekelt” tartalmát megfogalmazhassam. Húsz évesen a később nyilvánvalóvá lett első ösztönzések még nem tudatosultak, idő kellett hozzá, hogy az érdeklődésből kinőjön a kutatás vágya. Mint ahogyan az ember a pálya vége felé közeledve veheti igazán számba, csakis hosszabb időszakaszra visszatekintve mondhatja el hitelesen, mi az, amit szívesen elengedett volna az életéből és mi az, aminek elérésére hasztalan törekedett.

Történéssz érdeklődésem kialakulását – a *Korall* körkérdésre rímelve – valóban alapvetően befolyásolták a gyermek- és ifjúkor évei, a családi háttér, a hely szelleme, ahol felnőttem. Általános iskolás és gimnazista éveimben 1948 és 1960 között a gyulai református parókián éltem, édesapám lelkész, édesanyám tanítónő volt. Az érdeklődés azonban nem egyedül a magyar protestánsok közismerten erős történelmi kötődéséből sarjadzott, több más forrás is bőven táplálta. Ezeket próbálom most számba venni. Apám figyelmének előterében a teológia állt, nem a história, inkább elméleti beállítottságú volt, de igencsak elfoglalta hivatásának gyakorlása. Anyám irányította érdeklődésemet a történelemre. Sajnos őt vonzalmának eredetéről elmulasztottam megkérdezni. Előrebocsátom: a történelemnek nem volt kultusza nálunk. Az érdeklődés az érzelmi és erkölcsi nevelés elemeként, de nem a napi lecke szintjén volt jelen az életünkben, a világban tájékozódás egyik iránytűjeként szolgált. Úgy működött, ahogyan az európai kultúrában kétezzer-ötszáz éve folytonosan: önazonosságunk része a múlt, amiből óvatos remények világítanak a jövőbe. Az 1950-es években igazán bőségesen akadt ok gondolkodni azon, mi volt korábban az ország, nemzet, család s mi lehetne, ha fölszabadulnánk.

Édesanyám történelem iránti vonzódásában sem volt rendszer, alighanem legszívesebben, legbensőségesebben családjunk történetével foglalkozott. Kitartóan igyekezett róla minél többet tudni, de célirányosan csak egyszer kutatott, amikor még leánykorában anyakönyvekből összeállította a családfát. Különböző képzettsége sem volt hozzá. Én viszont anyám folytonos ösztönzése ellenére sem álltam neki a rendszeres családtörténeti kutatásnak, mert az egyenlő lett volna a tű közmondásos szénakazal-

beli keresgélésével. Így a családtörténetünk mostanáig megíratlan maradt, de nem reménytelen, hogy egyszer rövid dolgozattá kerekedjék ki. Olvasmányaimból ugyanis, főleg kiadott forrásokból (adóösszeírások, perek) évek során kijegyeztem számos, vélhetően eleimmel kapcsolatos vonatkozást. Az olykor véletlenszerűen előbukkanó adatokból takaros kis halmaz keletkezett. A legkorábbi adat 1509-ből való.

Mínt hogy Magyarországon még ma is többnyire nemes családok történetét jelenti a családtörténeti kutatás, az én őseim viszont jórészt alsó középosztálybeliek, városlakó iparosok és kereskedők voltak, nemesekről nem tudok, jobbágyokról legfeljebb 200–250 évnél korábbi időből, úgy vélem, nem rossz a teljesítmény. Segítségemre volt édesanyám különleges neve (Zsengellér), amellyel szülővárosomon, Cegléden kívül nemigen találkoztam. Más véletlenek is közrejátszottak. Kocsis Gyula kollégám ceglédi családrekonstrukciós tanulmányában meglepve fedeztem föl egy másik ág (a Csurgaiak) 17. század végéig visszakövetett történetét. Ő persze nem tudta, hogy az én őseimmel foglalkozik.

Édesanyám bölcséleti fejtegetéseket ugyan nem fűzött hozzá, mégis a családtörténetben a lét formáit és folytonosságát kereste. Mint ahogyan a költő írta: „*Mikor mozdulok, ők ölelik egymást... ez az elmúlás*” (József Attila: A Dunánál), de nem csak a szülőkre, minden fölmenőre egyaránt értve. Fürkészte, találgatta, ki melyik „ősre ütött”, arcvonások, természet, gesztusok hol hasonlítanak vagy térnek el egymástól. Ebben segített a fényképgyűjtemény és családtörténetünk legkedveltebb forrása, a kiterjedt rokonság meg az idősebb nemzedékbeli hozzátartozók kikérdezése: mondja el élete történetét, mindennapjait, kit milyennek ismert a rokonságból (termet, tekintet, beszéd, foglalatosságok, szokások, egyéb jellemzők), aztán természetesen számoljon be róla, miként emlékszik történelmi eseményekre. Program volt, de nem pontosan eltervezett, éveken át visszatérően foglalkoztunk vele. Fogalmunk sem volt arról, hogy majdan ennek „oral history” lesz a neve.

Kamaszkoromtól rendszeresen faggattam anyai nagyapámat (1889–1979). Nem volt iskolázott ember, s azt hiszem, elsősorban anyám és az én kedvemért emlékezett. Élete vége felé – találkozásainkat várva – följegyezte, ami még eszébe jutott, hátha engem érdekel. Nehéz megállnom, hogy történetek sorába és anekdotikus esetek mesélésébe ne fogjak. Mi ezekből a „közérdekű”, amit itt legjobb idézni, ami kívül esik a szigorúan vett „magántörténelem” körén? Nyilván kevésbé a szülei leírása, de az már inkább, hogy Nyíregyházán kalapossegédként 1906-ban megvesz egy Rákóczi-ról szóló könyvet, mert kíváncsi, kiről írnak annyit az újságok. Két év múlva, immár pályakezdő MÁV-kalauzként Privigyére helyezik. Az Alföld közepéről érkező fiatal ember nagyon meglepődik azon, hogy szinte senki sem beszél magyarul, ellenben a parasztok vászon-posztó-bőr viseletet hordanak. Aztán a 38-as közös („Molinári”) gyalogezred bakái (köztük ő is) egy egész nap álldogálnak gúla rakott puskáik mellett az Országház előtt, de az okról fogalmuk sincs. Nagypapa azért emlékezett rá, mert ellefejtettek nekik enni és inni adni. Kisütöttem, hogy az 1912. június 4-ét követő napokban lehetett ez, amikor Tisza István házelnök letörte az ellenzéki obstrukciót. Nagyapám a háború kitörése után alig egy hónappal Zimony mellett tüdőölvést kapott. Halálhírét költötték, Cegléd el is siratta, mint első hősi halottját. Csak Károly

király halála után engedte kioperálni magából a szerb golyót, közben a vasutasokat leszerelték, mert a hátsószámba nagyobb szükség volt rájuk. A golyót most én őrzöm.

A tárgyak fontos szereplői a történelemhez való viszonyomnak. Sajnos régebbi családi eredetű kevés van a birtokomban. Ugyanez a nagyapám hagyta rám az ő nagyapjától kapott, elrejtve megőrzött Kossuth-bankókat. Kiskamasz „történelemértelmezésem” szerint ükapámnak be kellett volna állnia honvéddnek. Kissé szégyelltem, hogy nem tette, noha hallhatta a híres ceglédi toborzó beszédet. Találgatuk, miért maradt otthon. Később sejteni véltem egy okot: 32 éves volt és családos.

Osztrák–magyar vegyes házasságból született apai nagyanyám után maradt néhány érdekesebb tárgy, többek között két biedermeier stílusú szerelmes vers kézírata, egy konfirmációs káté és emléklap, dagerrotip fölvétel. Nagyanyám (1893–1964) első húsz esztendejének nagy részét Bécsben töltötte, és sokat beszélt ottani életükről, a nevezetességekről, arról, hogy többször látta a császárt kikocsizni, mesélt „szegény” Erzsébet királynéről, aki sokat szenvedett férje keménysége és fia rejtélyes halála miatt, de hallottam eleget az „áruló” Zitáról is.

Szabadságharc, közjogi viták, birodalmi székváros, nemzetiségi helyzet, háború – az 1920 utáni történelemszálak közül most helyhiány miatt nem idézek – hogyan rögzültek az egyszerű ember emlékei között? Történelmi érdeklődésemet ezek a személyes szálak alakították, hogy megbecsüljem a közvetlen élményt, és fontosak legyenek számomra a részletek. Ha családtörténetet nem is írtam, de néhány, családi forráson alapuló közlést és egy hosszabb tanulmányt készítettem. Hála annak, hogy édesapám sokáig naplót vezetett, édesanyám pedig eltett minden levelet, tájékoztatót, röplapot, egyéb dokumentumot. Szélesebb összefüggésekbe ágyazva földolgoztam, miként tanult apám félillegálisan két szemeszteren át a nációkkal szemben álló német protestáns egyház ösztöndíjával (1938–1939).¹ Közzétettem apám öccse Don-kanyarból küldött leveleit és naplóját (1942–1943).²

Édesanyám rengeteg szépirodalmat olvasott és szerette a történelmi tárgyú könyveket is. Nem állíthatom, hogy az utóbbiak között sok szakmunka szerepelt, a kisvárosban módja sem igen lett volna hozzájuk jutni. Ellenben a házban böngészte az egyházi irattárat, döntő volt számomra, hogy engem is rávezetett. Többnyire őszi-téli estéken, vacsora után lapozgattuk az iratokat. Kitűnő előképzés volt számomra.

E forráscsoport egyik nagy hányadát alkották az anyakönyvek, a régebbiek köztudomásúlag nemcsak a szűkebb értelemben vett népmozgalmi adatokat rögzítettek, hanem sokat elárultak például a Gyulára beköltözésről, az emberek társadalmi állapotáról, a halálokokról. Tartalmaztak alacsonyabb szintű, jogi értékű megállapodásokat (móringlevelek, örökbefogadások, házassági békítések) is. Az egyházi iratok másik jelentősebb hányadát a presbitériumi jegyzőkönyvek képezték. A testület működése természetesen az egyházközség életére terjedt ki, amibe azonban nem-

1 Az elberfeld–debreceni diákcsera. A magyar református egyház és német hitvalló egyház kapcsolatának egy fejezete. In: *Protestáns Szemle* LXIII. (uf. X) 2001. 2–3. 104–142. Németül bővebben In: *Kirchliche Zeitgeschichte* 17. Jahrgang, Heft. 2. 2004. 459–499.

2 Egy tűzér örvezető doni naplója. Bevezeti és közzéteszi: K. L. In: *Protestáns Szemle* LXXV. (uf. XII) 2003. 2. 85–105.

csak a szorosabban vett hitélet, egy már önmagában is jellegzetes külön világ tartozott bele, hanem sok más is: iskola, gazdálkodás, építkezések, a város vezetéséhez és a felsőbb egyházi hatóságokhoz való viszony, felekezeti problémák stb. A hitélet köréből ezúttal, mint az egyik legérdekesebbet csak a presbiteri erkölcsbíraskodást megörökítő emlékeztetőket emelem ki. A vaskos kötetekben a lelkészek alkalmanként megörökítettek mindenfajta olyan eseményt és értesülést, amit fontosnak tartottak: tüzek, árvizek, járványok, kivégzések (melyekhez kirendelték őket), időjárási szélsőségek, csillagászati érdekességek, harangöntés, orgonaépítés, helyi iskolai reform, főispáni beiktatás, insurrectio, vásárok, távolról érkező hírek-rémhírek stb. Ki gondolta volna, hogy a mindennapi élet és mentalitás forrásaival ismerkedünk, s ez majdan kutatóként és oktatóként központi tárgyam lesz? Azt sem tudtam, persze nem is zavart, hogy a magyar történettudomány az 1950-es években a legcsekélyebb érdeklődést sem tanúsítja az általam források szintjén olyannyira kedvelt terület iránt.

Ezek az élmények és ismeretek azonban meghatározták, hogy jóval később újkori egyháztörténettel, főleg egyház és társadalom kapcsolatával foglalkozzam. Hosszabb ideig mégsem nyílt rá lehetőségem, és a téma nem volt sem ajánlott, sem „divatos”. Az 1970-es évek végétől néhány kisebb anyagközlés után, mintegy bölcsőhelyem iránti adósságom lerovásaként, a gyulai református templom építésének kétszázadik évfordulójára írtam meg az egyházközség történetét a reformációtól napjainkig, amit a Békés Megyei Levéltár adott ki.³ Ekkora időt átfogni, tudom, kockázatos vállalkozás. Nem az én feladatom értékelni. A helyi anyag mellé kutattam a Tiszántúli Egyházkerületi Levéltárban, s e munka igencsak kedvemre való volt. Egy önszerveződő és önigazgató mezővárosi közösség történetét sikerült föl-tárnom. Több mint negyedfélszáz év, amely alatt megváltozik a természeti, a települési és a társadalmi környezet, de állandó marad az intézmény, a vallás és a nyelv. A legutóbbi két évszázad helyszínét, az épületet, az udvart és a telket – mivel pár esztendőig ott éltem – tenyereimhez hasonlóan apró részletekig ismerem. Mindenkinek, aki szereti és hivatásként fogja föl a pályáját, szívből kívánom ezt az élményt.

Ilyen alapozás után igényes, helytörténész, kutató szellemű történelemtanárom volt a gimnáziumban. Több tanítási órát tartott várásatásoknál, a múzeumban és a megyei levéltárban. Szakkört vezetett, melynek tagjai a levéltárban Petőfi gyulai lakóhelyét kutatták, foglalkoztak a helyi harisnyagyár és a Tanácsköztársaság gyulai történetével. Az utóbbi két téma a volt dolgozók és a katonák kikérdezésével járt együtt. (A gyulai dandár a székely hadosztályban harcolt Kassa és Eperjes visszavételében.) Szívesen vettem részt mindegyik munkában. Meg kell azonban jegyeznem, hogy tanárom mégsem ahhoz a típushoz tartozott, aki megkedvelteti a tárgyát a diákokkal. Engem azonban ez akkor már nem zavart, nem lehetett elriasztani.

Másik szakterületem, a néprajz szeretetével Dankó Imre, a közelmúlt évtizedei vidéki múzeumügyének kitűnő alakja oltott be. Ő patronálta a gimnáziumi néprajzi szakkört, melynek szintén tagja voltam, s látva mélyebb érdeklődésemet, fokozato-

3 *A gyulai református egyház története.* /Gyulai füzetek 7/ Gyula, 1994.

san bevezetett a terepmunkába, beengedett a múzeumi raktárba, miáltal a történelem iránti vonzódásom további megerősítést nyert. Bronzkori sisaktól a 20. század emlékeiig minden tárgyat kézbe vehettem, sőt az egyszemélyes intézményben némi raktárrendezést is rám bízott. S ami legalább ennyire jelentős volt: használhattam a könyvtárat. Pályám alakulása önző szempontjából tekintve, Dankó Imre a legjobbkor érkezett a városba. Szüleim elfogadták, hogy tudományegyetemre jelentkezem, de nem tudtuk eldönteni, melyik szakot válasszam a történelem mellé. Az 1950-es években a nem titkolt pártállami ideológiából következően sejtettük, hogy származásom és világnézetem miatt tanári pályára aligha mehetek. Nem tanári szakot kerestem s ez lett a néprajz.

A *Korall* körkérdése a szakterület-választás motivációit tudakolja. Az érettségi előtt álló diákban korántsem alakult még ki a hivatástudat, bár a lelki-szellemi indítékok és az alapozó ismeretek megvoltak. Alább mégis felsorolom pályám legfontosabb stációit, hogy valamelyest érthetővé váljék, hogyan jutottam oda, ahol ma vagyok.

Kitűnő érettségi és fölvételi eredmény ellenére bekövetkezett, amitől tartottunk, csak két év múltán vettek föl, amikor az említett megszorítás valamelyes enyhült, de az eredeti szakpárosítás, a történelem–néprajz helyett magyar–orosz szakra. A közbülső idő legnagyobb részében budapesti üzemekben segéd munkásként dolgoztam, ami komoly élettapasztalatokkal és némi anyagi haszonnal járt, de alapérdeklődésem hátrányt szenvedett. Az egyetemen pedig hiába kérvényeztem, a dékán csak az orosz szakot engedte néprajzra cserélni, a magyart történelemre nem. Az akkori tanulmányi rendszer nem tette lehetővé más szakok szemináriumainak fölvételét, történelem előadásokra viszont járhattam. További önképzéssel, rengeteg olvasással, amiben az Eötvös Collegium nagyszerű könyvtára sokat segített, gyarapítottam ismereteimet. A néprajz szakon akkoriban Tálasi István professzornak köszönhetően határozott történeti irányú képzés folyt, ami törekvésemnek igazán megfelelt. Lényegében a mindennapi élet kultúráját és civilizációtörténetet tanultuk, amivel akkoriban más szakokon nem lehetett találkozni. Igaz, ez elsősorban a parasztságról (és az ún. törzsi társadalmakról) szólt, különösebb elméleti alapozás nélkül. Bár utóbb írtam jelenkori tárgyú néprajzi (antropológiai) dolgozatot is, de egyre inkább a történeti kutatások felé tájékozódtam, és amikor lehetett, történeti forrásokat használtam.

Az én múlt iránti érdeklődésemben az is beletartozik, hogy a már-már végleg elenyésző remények egyszer, ha nem is teljesen a vágyott formában, mégis teljesülnek. Persze ennek megtapasztalásához is idő kellett. Amikor Németh G. Béla a megszűntetés után több, mint harminc évvel interdiszciplináris jelleggel újraalapította a pesti egyetemen a művelődéstörténeti tanszéket, meghívott docensnek. Ezen a tanszéken 24 éve tanítok, 18 éve vagyok a vezetője.